

ЕТНОЛОГІЯ СЛОВАЧЧИНИ (Періодизація та історіографія)

Павло ЛЕНЬО

Відомо, що жодна наука не може розвиватися ізольовано від інших. Це стосується не тільки комплексного міждисциплінарного підходу у дослідженнях певної проблеми чи використанні даних інших наук. Також це важливо й у зіставленні шкіл та традицій однієї дисципліни. У нашому випадку хочеться звернути увагу на етнологію. Згадуючи слова С. Токарева про три шляхи наукового пізнання — індуктивно-емпіричний, дедуктивно-систематичний та історіографічний¹, доцільно застосовувати останній для огляду історії розвитку словацької етнології. Зупинимось на питанні становлення етнології та етнології Словаччини, оскільки з цього постають такі важливі моменти.

По-перше, словацька етнологія розвивалася на певних етапах подібно до української. У другій половині ХХ ст. розвиток науки в обох країнах відбувався під впливом марксистсько-ленінської методології. Але від кінця 1980-х років словацька етнологія починає змінюватися, стає на рейки, традиційні для західної етнологічної науки, в той час як українська, на нашу думку, і нині перебуває під значним впливом досягнень теорії та методології радянського періоду. Історіографічне дослідження проблеми дасть змогу порівняти історію словацької і української етнологічної науки, що допоможе зробити висновки про перспективи та тенденції розвитку науки в обох державах, сприятиме розв'язанню низки питань теоретичного характеру.

Другий момент — словацький науковий досвід бачення явищ культури та побуту, їх надбання та доробки мають практичне та наукове значення для розвитку наших знань. Неможливо правильно пізнати власний етнос, його менталітет, культуру та побут без порівняння, без досвіду бачення себе очима інших. Вивчаючи своїх безпосередніх сусідів — словаків, угорців, поляків, росіян та трохи віддалених — в Європі і далі, ми пізнаємо самих себе. Крім того, слід враховувати прикладний аспект, наприклад, — це актуально для з'ясування проблеми “політичного” русинства, яка існує в обох країнах, хоча її вирішують із протилежних ідеологічно-державних позицій. У нас використову-

ють русинство з політичних мотивів, що на найвищому державному рівні може розцінюватися, як місцевий сепаратизм. Там навпаки — триває державна підтримка ідеології існування русинів, як окремого етносу з тим, щоб протиставити його українцям Словаччини, пропагується теза, що це два різні народи².

Із вищезгаданого випливає наукова актуальність теми, яка, на жаль, слабо опрацьована у нашій історіографії. У даній розвідці подано періодизацію історії розвитку словацької етнології та зроблено акцент на перспективах дослідження проблеми. У статті терміни етнологія і етнологія використовуватимуться у такому значенні: етнологія — рівень теоретичного узагальнення накопиченого етнологічного матеріалу, хоча це не є свідченням того, що етнологія як дисципліна займається лише збором та описом фактичного матеріалу. Також застосовуватимемо традиційне для словаків поняття — народопис (*narodopis*), — термін для означення дисципліни, яка займається вивченням народної культури і побуту та фольклору³.

Складна та тривала історія словацької етнології цікава для нас, оскільки у вітчизняній історіографії їй мало приділено уваги, хоча існують праці, присвячені матеріальній та духовній культурі словаків. Загалом наукові публікації, що стосуються порушеної теми, можна поділити на такі тематичні частини:

1) Невелика кількість історіографічних праць — узагальнюючі праці та книги підручничого характеру з історії зарубіжної етнології, де означена проблема висвітлена у невеликих статтях. Журнал “Советская этнография” друкував дослідження про досягнення чехословацької етнологічної науки за роки радянської влади⁴. Відносно недавня монографія Л. Пушкарьової приділяє увагу славістичному напрямку словацької етнології другої половини ХХ століття. Але, за висловом автора, — це лише загальний огляд певної проблеми. Тема потребує детальнішого висвітлення в майбутніх студіях. Поява такої книги свідчить, що вивчення розвитку зарубіжної етнології актуальне не тільки для української історіографії⁵.

2) Друга частина — це праці, присвячені конкретним проблемам матеріальної та духовної культури словаків, фольклору⁶. Проте таких теж було не надто багато. Значне пожвавлення, ріст інтересу до словацької етнографії відбулося в 1960–1970-х роках у контексті зростання популярності досліджень карпато-балканської проблематики (пастуша культура, опришківський фольклор, народна архітектура регіону тощо) та діяльності “Міжнародної комісії з вивчення народної культури Карпат і на Балканах”⁷.

3) Праці, в яких увагу акцентовано на вивченні культурних відносин між українцями та словаками, в межах яких згадувалися фольклористичні та етнографічні зв'язки. Таких монографій, статей та дисертацій було чи не найбільше⁸. Значна їх кількість присвячена персоналіям, літературним контактам і, меншою мірою, фольклорним стосункам, питання ж етнокультурних взаємин залишалося і залишається найменш дослідженим.

У словацькій науці про історію етнографії розповідає двотомне видання “*Encyklopedia ľudovej kultury Slovenska*”⁹. З порушеної проблеми є дві фундаментальні праці В. Урбанцової, в яких досліджено період становлення та розвитку науки (середина XVIII–XIX ст.)¹⁰. Низка теоретичних, історіографічних статей Я. Мяртана, А. Пранди, М. Лешчака, В. Урбанцової, Б. Філової, Г. Кіліанової, Я. Міхалека та інших авторів, серед яких є і українці за походженням¹¹, дають змогу висвітлити і пізніші етапи розвитку словацької науки, хоча фундаментальних праць більше не було. Причиною цього є і те, що словаки поки не дуже прагнуть займатися аналізом історії науки міжвоєнного і особливо післявоєнного (радянського) періоду існування країни.

Періодизація розвитку словацької етнографії. Умовно розвиток етнографії словаків можна поділити на п'ять етапів. Етап перший (раціоналістично-просвітницький) — від появи етнографічних відомостей у працях краєзнавчого характеру середини XVIII ст. до виділення етнографії в окрему дисципліну в 20-х роках XIX ст. (хоча перші елементи етнографічних знань знаходимо в більш ранній літературі, але вони мали дуже загальний характер). Тільки на початку та середині XVIII ст. зростає інтерес іноземців, насампе-

ред німецького походження, до систематичного вивчення особливостей словацької культури. Від кінця століття відомості про свою культуру почали збирати словаки, які тоді вже сформувалися як етнос. Їх зростаюча самосвідомість вимагала доказів своєї окремішності та ідентичності, які шукали в історії, культурі. Для цього етапу розвитку етнографії характерне нагромадження фактичних етнографічних даних в різній літературі — геологічних, географічних, краєзнавчих, господарсько-економічних працях просвітників та описах подорожуючих. (Перші мали за мету ліквідувати неосвіченість та відсталість простого народу. Це знайшло підтримку з боку освіченого абсолютизму, оскільки на той час вже було зрозуміло, що держава сильна своїми громадянами, а не лише багатством вищих верств). У таких працях поступово окреслювався та розширювався об'єкт народоопису, що зрештою призвело у 1820-30-х роках до необхідності виокремлення окремої науки. Становлення етнографії зі своїм предметом, методологією пов'язують з іменем Я. Чапловича, який відійшов від характерного для попередників географічного детермінізму в поясненні походження явищ народної культури, використовуючи порівняльно-типологічні та статистичні методи. За його визначенням: “Етнографія — це дисципліна, яка описує спільноти людей у всіх модифікаціях етнічної специфічності, які зумовлені та звиразнені їх існуванням як народу”¹². У працях вченого предмет досліджень розширився настільки, що майже відповідав колу інтересів сучасної етнографічної науки.

Другий період, що має назву романтичного, тривав у Словаччині до 1880-х років. Для нього типовим було звуження інтересу етнографів спочатку до усної народної творчості, а пізніше — до міфів. Таке становище було зумовлене об'єктивними причинами і мало на меті сприяти збереженню індивідуальності словаків під загрозою асиміляції угорцями в багатоетнічній імперії Габсбургів. Під впливом просвітників активно розвивалася національна література, наука, преса. У Словаччині настає період національного відродження¹³. Угорці, налякані висновком Гердера, що у них нема майбутнього в слов'янській Європі, активно проводили політику національної нетерпимості¹⁴. Словаки,

які опинилися під подвійним гнітом угорців і австрійців, не мали змоги підтвердити самотність своєї мови та культури науковими археологічними матеріалами чи історичними фактами. Тому під впливом романтизму, а потім і міфологічного напрямку, вони стали шукати такі докази в народних піснях та міфах, які сприймалися як історичні свідчення славного минулого. Серед найбільш відомих вчених цього періоду слід назвати П. Шафарика, Я. Коллара, Л. Штура, які займалися збором та публікуванням народних пісень, багато зробили для розвитку літературної мови, яка зараз є офіційною в країні. Справжній бум спричинили дві праці Шафарика: "Слов'янські старожитності" та "Слов'янська етнографія". Це етнографічний, історичний аналіз мовно-словесного матеріалу, звичаїв та вірувань слов'ян, на основі якого автор подав мовно-діалектичний поділ та етнографічну карту слов'янських племен. Він звернув увагу не лише на естетичну, а й на мовно-етнографічну особливість народної пісні. У цих працях народ постає носієм давніх цінностей, він має право на національну самотність. Народ — носій і охоронець, а не пасивний рецептор культурних цінностей¹⁵. Щодо Яна Коллара, то слід вказати, що його погляди на націю, як суспільство людей, об'єднаних однією мовою, звичаями, довгий час мали вплив на інтелігенцію слов'янських країн. Народні пісні, їх мовно-етнографічна специфіка стали доказом етнічної ідентичності та самотності людей. Але, попри свою позитивну роль, інтерес до усної народної творчості відвернув увагу від комплексного дослідження духовних і матеріальних явищ національної культури. У пошуках національної ознаки, яку неможливо було б асимілювати, словаки природно обмежувалися дослідженням свого фольклорного матеріалу і, як наслідок, етнографія прийшла до тривалого застою. Доходило до того, що такі вчені як Л. Реусс, П. Гечко, конструювали штучні пантеони словацького "Олімпу"¹⁶. Це спричинило гарячі відгуки в середовищі словацької інтелігенції, але не сприяло розвитку етнографії, яка втратила статус науки.

Наступний етап починається з кінця 70-х років XIX ст. і його можна назвати початком критичного розвитку, періодом плюралізму в науці. Роста вплив позитивізму, хоча наслідки

все ще домінуючого романтизму довго давалися взнаки. Подією стала діяльність "Матиці Словацької" (1863—1975), яка розбудила етнографічну науку від сну, хоча досить швидко влада закрила товариство за її діяльність¹⁷. Відчутні зрушення в науці пов'язують з іменами етнографів П. Добшинського, Й. Голубі, П. Соханя та інших¹⁸. В цей час збільшується кількість контактів з інтелігенцією Чехії та Росії. Чехи (перш за все, Б. Немцова) спричинилися до пожвавлення наукової діяльності словаків, популяризуючи їх праці у чеських часописах та стимулюючи до нових пошуків. Активізувалася діяльність збирачів народної творчості, розширюється коло зацікавлених етнографів, проводяться виставки народної культури, створюються наукові осередки, наприклад, Музейне товариство словацьке¹⁹, виникло кілька музеїв, однак народопис і далі залишався наративною дисципліною.

Зростаюче політичне протистояння між Османською, Російською та Австро-Угорською імперіями стимулювало ріст самосвідомості словаків та ідеології панславізму. На жаль, захоплення русофільством (що було тоді звичайним для більшості західних та південних слов'янських країн) завадило словакам співпрацювати з українською інтелігенцією, науковцями. Навпаки, безоглядне орієнтування на росіян привело до того, що у країні виходила друком навіть третьосортна російська література, в той час як позитивні досягнення українців не бралися до уваги. І. Франко писав, що русофільська інтелігенція Словаччини не хоче навіть і слухати, щоб орієнтуватися на когось іншого, крім Росії, наукові зв'язки в галузі етнографії та фольклористики пов'язує виключно з Росією²⁰. Слід сказати, що схожа ситуація була на західноукраїнських землях, де була популярною течія москвофілів, представники якої мали значний вплив на громадську думку (наприклад, І. Верхратський в Галичині, О. Духнович на Закарпатті на інші). Та і В. Гнатюк зазначав, що українці майже нічого не знають про словаків, не цікавляться ними, хоча обидва народи могли повчитися один у одного²¹.

Період між двома світовими війнами — це окрема сторінка не тільки політичної історії Словаччини, але і її народопису. Його розвиток характеризувався ростом активності діячів

науки, особливо після того, як Словаччина та Чехія здобули незалежність з-під влади угорців та австрійців. Починає виходити більше критичних студій, розширюється предмет науки. На відміну від попередніх етапів, коли на етнографію словаків спричинявся домінуючий вплив якоїсь однієї філософсько-наукової течії, у міжвоєнний період ситуація змінилася. Запозичується і часто непослідовно застосовується методика досліджень різних модних європейських шкіл, що привело до методологічного хаосу, який не був подоланий аж до середини ХХ ст. Віяння європейських наукових шкіл і течій (позитивізм, еволюціонізм, історизм, структуральний функціоналізм, дифузійнізм, погляди Гоффман-Краєра, Наумана, Веселовського та ін.) відчувалися переважно через призму бачення чеських та російських етнографів і фольклористів, які працювали чи мали відношення до розвитку етнографії в Словаччині (К. Плішка, Ю. Горак, І. Полівка, К. Хотек, П. Богатирьов, Л. Нідерле)²².

Позитивним явищем було те, що у 1919 році на базі ліквідованого угорського університету в Братиславі було створено Університет Коменського, де етнографія викладалася в якості субдисципліни географії. При філософському факультеті у 1921 році була утворена єдина тоді в Чехословаччині етнографічна кафедра²³. Внаслідок діяльності професорів К. Хотека та Ф. Волмана у країні з'явилася перша генерація професійних етнографів та фольклористів (Я. Мяртан, А. Меліхерчик, А. Пранда, Р. Беднарік, В. Пражак, Д. Странська), намітилася професіоналізація науки, виходить регулярне періодичне фахове видання — *Narodopisny Sbornik*. Публікуються статті, виходять монографії, але теоретичних узагальнень майже нема, хоча були певні спроби Я. Мяртана та А. Меліхерчика, які лише показали їх поспішність і неготовність дисципліни до сприйняття і розуміння таких потуг.

Низка причин завадила розвитку і виділенню етнографії в окрему науку, і серед них важливим було те, що невирішеним залишилося питання створення центру, який би координував її розвиток. Також слід зазначити, що на попередніх етапах етнографія відіграла роль у питанні росту національної свідомості словаків, боротьби проти національного гніту і мала соціальний запит. У міжвоєнний період

таких стимулів до росту не було, оскільки ідеологічний та національний тиск в умовах Чехословацької республіки суттєво знизився. Важливим чинником виступала також офіційна політика чеських урядовців, які, м'яко кажучи, не сприяли росту свідомості словацької інтелігенції, проводячи централістську політику управління державою, в якій Словаччина залишалася аграрним додатком. Парадоксальний факт: великий поборник незалежності чехів у Австрійській імперії Т. Масарик (перший президент новоутвореної ЧСР), як тільки здійснилися його державницькі ідеї, відразу став централістом стосовно нацменшин багатонаціональної Чехословацької держави. В цьому була велика помилка Т. Масарика, але це також була і данина епосі централізованих унітарних держав у Європі, а не територіальних, федеративних утворень²⁴.

Четвертий період починається після другої світової війни, коли, озброївшись методом історичного матеріалізму, етнографія нарешті здобула спеціалізовану установу — Інститут Етнографії (*Narodopisny Ustav*) при Словацькій Академії Наук, який виконував функції координатора розвитку науки. У кількох вищих навчальних закладах з'являються етнографічні кафедри та кабінети, викладається етнографія та фольклористика. Продовжують діяти музеї та музейні товариства, при яких існували народознавчі відділи. Виходять періодичні фахові видання (*Slovensky narodopis*, *Ethnologia slavica* тощо). Утворене в 1958 році Словацьке Етнографічне Товариство (*Slovenska narodopisna spoločnosť*) нараховувало на кінець 1980-х років майже 300 членів (на середину 1930-х років кваліфікованих етнографів у Словаччині було менше десяти)²⁵.

Період знаменував нові віяння в науці — професіоналізацію етнографії та фольклористики, теоретичне осмислення здобутків науки, використовуються надбання радянських етнографів. Застосовується історичний метод, марксизм став теоретичною базою дисципліни. Основним завданням на початку етапу був організаційний розвиток науки, а пріоритетним напрямком вважалося вивчення традиційної культури словацького села (вплив популярного європейського напрямку аграрної етнографії), яке до сер. ХХ ст. майже не відчувало впливу урбанізації та розвитку промисловості. Зріс ін-

терес до громадських відносин та родини. Етнографія виявляє тенденцію до тематичної комплексності досліджень, намагається виявити порівняльні аспекти та генезу явищ. З'являються монографії, присвячені явищам народної культури, приділяється увага історії ранніх етапів становлення науки, музейництва²⁶.

Від початку 60-х актуалізуються нові проблеми. В центр досліджень почали ставитися суспільство, соціальні структури. Приділяється увага етнографічному вивченню сучасності, розвивається так звана урбанна етнографія (етнографія міста), проводяться дослідження охоронно-зберігаючого характеру. Останні були необхідні, оскільки індустріалізація та ріст міського населення активно впливали на традиційну культуру словаків, що призводило до зникання її багатьох традиційних елементів²⁷. Підсумком досягнень науки за другу пол. XX ст. стали синтезні видання "Етнографічний атлас Словаччини" та двотомна "Енциклопедія словацької народної культури"²⁸.

У цей період, а особливо в повоєнне десятиліття, у зв'язку з надмірною ідеологізацією суспільного та державного життя, в науці спостерігається низка негативних явищ. Розвиток науки за п'ятирічними планами не сприяв цілісності тривалих досліджень. Побутовали спрощене розуміння марксизму, класовий підхід у вивченні явищ народної культури, що позначилося на їх об'єктивності. Показовим також є XV з'їзд комуністичної партії ЧССР, який поміж іншого приділив увагу суспільствознавчим наукам. Тоді була висловлена вимога, щоб основним змістом дослідження були питання будівництва соціалістичного суспільства. Концепція вивчення була орієнтована на зближення чеського та словацького народів. Для історичних, філософських та філологічних наук базовими були дослідження проблем розвитку та змін класової і соціальної структури суспільства ЧССР, формування "соціалістичної людини"²⁹. Крім того, етнографія словаків від самого початку розвивалася як традиційна центрально/східно-європейська етнографія "фолксунде", тобто акцентувала увагу на вивченні власної етнічної культури. Внаслідок всього наука, займаючись переважно вивченням традиційної культури словаків і населення Словаччини, опинилася в

ізоляції від західної науки, що було звичайним для країн під радянським впливом.

Зміни почалися наприкінці 1980-х років, коли у зв'язку з ослабленням радянського режиму почали проводитися релігійно-етнологічні дослідження, зростає роль творчої активності особистості, з'явилося кілька статей з етногенезу словаків та інше³⁰.

На жаль, у сучасній словацькій і українській літературі майже немає праць, присвячених аналізу цього етапу розвитку науки. Словаки позитивно оцінюють післявоєнний період — зріс рівень життя, країна перестала бути відсталою і аграрною³¹, але закономірно, що наслідки впливу "єдиноправильної" ідеології, попри всі досягнення, були не тільки позитивними. Однак, оскільки ця проблема не є легкою, її не можна однозначно трактувати, тому слід об'єктивно ставитися до критики словацькими науковцями того, що прийнято називати марксистським періодом розвитку науки, хоча поки що вони не надто заглиблюються у це питання.

Останній період розвитку словацької етнографії розпочався наприкінці 1980-х років і триває дотепер. В 1992-му році на сторінках російського "Этнографического обозрения" С. Тішков своєю дискусійно-провокативною статтею розпочав тривалу дискусію між науковцями-етнографами³². Там йшлося про понятійний апарат, теорію, методологію етнографії, перспективи науки. Майже одночасно подібний процес проходив і в Словаччині, де поштовхом до початку діалогу між науковцями стала стаття М. Лешчака³³. Після цього в науці почалися зміни, переоцінка цінностей — народопис словаків позбавляється наслідків впливу державної політики чехів 1918—1991 років та догматизму марксистської методології. Етнологія Словаччини поступово інтегрується в західну науку. 1992 року Інститут Народопису (Narodopisny Ustav) перейменовано на Інститут Етнології, змінено його керівництво.

Розширилися межі об'єкта науки, використовуються досягнення культурної та соціальної антропології, з'явилося багато нових праць. В центр студій ставиться дослідження людини, а поняття культури та її явищ розглядаються з історико-антропологічної точки зору. Проводяться дослідження не лише словаків, а звертається увага на європейські та інші народи,

етнологія поступово втрачає риси зосередженої на собі науки. Регулярно на сторінках спеціалізованих журналів відбуваються дискусії на різні теми прикладного та методологічно-теоретичного характеру³⁴. Перспективними стали студії, присвячені етнічним меншинам, міжетнічним відносинам, проблемам конструйованої етнічності, групової ідентичності тощо. Загалом спостерігається тенденція до вироблення нової якості науки — у своїх дослідженнях словацькі вчені намагаються поєднати соціальну антропологію з традиціями середньо/східноєвропейської, скандинавської етнології. Відбувається становлення “Anthropology at home”, що не заважає вченим трактувати себе етнографами в класичному для нас значенні слова³⁵.

Однак є і негативні моменти. Серед них слід назвати часто тенденційну відмову від позитивів історичного методу, хоча певні теоретичні дискусії з цього приводу тривають досі. Науковці Словаччини намагаються використовувати різні методи, але через специфіку досліджень соціальної та культурної антропології зменшилась увага до інших наукових проблем. Наприклад, не порушують питання дослідження етносу як об'єкта досліджень, зникли праці з етногенезу словаків, менше стало теоретичних праць, натомість більшу увагу приділено методиці польової роботи та інтерпретації матеріалу. Помітна також неузгодженість у понятійно-термінологічному апараті, у виділенні об'єкта науки, внаслідок чого виникають дискусії, хоча, можливо, це свідчення розвитку.

Словацька етнологія пройшла п'ять етапів становлення, починаючи з орієнтації на вивчення культури та побуту власного народу (фолксунде). Упродовж розвитку вона зазнала впливу різних філософських течій та напрямів (філософія просвітництва, романтизм, позитивізм, структуралізм, функціоналізм, марксизм та ін.), що свідчить про зв'язок із загальноєвропейськими науковими школами, хоча за радянської влади, попри всі позитивні досягнення, наука випала із загальноєвропейського контексту. Нині словацька етнологія виходить за вузькі межі фолксунде, має тенденцію до розвитку в дусі синтезу культурної/соціальної антропології з середньоевропейською етнологією, що змінює зміст та форму традицій наукових досліджень, в яких словацька етнографія розвивалася до цього часу.

Українська етнологічна наука у своєму розвитку зазнала змін, схожих до перших етапів становлення словацької. Це закономірно, оскільки Україна, як і Словаччина, на етапі зародження етнографії мала статус залежної (колоніальної) країни, що накладало певні обмеження і спрямовувало розвиток науки в бік дослідження майже винятково власного етносу, щоб довести свою ідентичність та самобутність культури. У другій половині ХХ ст. наука в обох країнах розвивалася під впливом марксистської ідеології та матеріалістичного історизму, але наприкінці століття, на сучасному етапі стало зрозуміло, що етнологія в обох країнах пішла різними шляхами. Наука у Словаччині, інтегруючись у європейську, виявляє здатність швидше реагувати на зміни політичного та культурно-ідеологічного клімату. Чи призведе це до позитивних наслідків, і чи вичерпав себе історичний метод? Відповісти однозначно поки що важко, а тому будемо дивитися, що буде далі.

¹Токарев С. А. История зарубежной этнографии. — М., 1978. — С. 4–5.

²Сополіга М. До питань етнічної історії та національного визначення українців Словаччини // Народна творчість та етнографія. — 2005. — № 3.

³Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I. a II. zv. — Bratislava, 1995.

⁴Горак Ю. Чешская этнография и ее европейское значение. — Прага, 1946; Этнография в странах социализма. — М., 1975; Пранда А. К некоторым вопросам теории изучения народной культуры // СЭ. — 1969. — № 4; Слов'янська фольклористика (Нариси розвитку, матеріали). — К., 1988; Токарев С. А. История зарубежной этнографии. — М., 1978; Фойтик К. Основные проблемы чехословацкой этнографии и фольклористики // СЭ. — 1967. — № 4.

⁵Пушкарева Н. А. Этнография восточных славян в зарубежных исследованиях (1945–1990). — С.Пб., — 1997.

⁶Богатырев П. Словацкие эпические рассказы и лиро-эпические песни (Збойницький фольклор). — М., 1963; Грацианская Н. Н., Листова Н. М. Вопросы типологии традиционного жилища Центральной и Юго-Восточной Европы. — М., 1964; Грацианская Н. Н. Жилище и хозяйственные постройки словацкого крестьянства в XIX — нач. XX века. // Славянский этнографический сборник. — М., 1960; Очерки общей этнографии. — М., 1966; Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны зарубежной Европы. — М., 1999; Скрипка В. М. Українська, чеська та словацька народна лірика (історико-порівняльні дослідження). — К., 1970; Фольклор українців поза межами України. — К., 1992.

⁷Карпатский сборник // Труды Международной Комиссии по изучению культуры Карпат и прилегающих к ним областей. — М., 1972.

⁸ Гайдай М. М. Чехословацько-українські взаємини в сучасній фольклористиці (1918-1960). — К., 1963; *Керецман Н. П.* Культурні зв'язки українського, чеського та словацького народів в останній третині XIX — на поч. XX ст. (автореф. дис. канд. іст. н.). — Ужгород, 1992; *Кріль М. М.* Українсько-чеські-словацькі суспільні і культурні зв'язки 20–60 років XIX ст. (автореф. дис. канд. іст. н.). — Л., 1985.

⁹ *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I. a II. zv.* — Bratislava, 1995.

¹⁰ *Urbancova V.* Poniatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970; *Slovenska etnografia v XIX. storoci (vyvoj nazorov na slovensky sud).* — Martin, 1987.

¹¹ *Kilianova G.* Etnologia a socialna/kulturna antropologia: uvaha o stave badania na Slovensku // *Slovensky Narodopis.* — 2002. — № 1; *Etnologia na Slovensku na pragu 21. storočia: reflexie a trendy // Slovensky Narodopis.* — 2002. — № 3–4; *Lesčák M.* Slovenska folkloristicka v rokoch 1945–1975 // *Slovensky Narodopis.* — 1975. — № 4. — S. 516; *Michalek J.* Matica Slovenska a naš narodopis // *Slovensky Narodopis.* — 1963. — № 4. — S. 492; *Michalek J.* Narodopis na Univerzite Komenskeho // *Slovensky Narodopis.* — 1969. — № 2–3. — S. 185; *Mjartan J.* Holubi ako narodopisec // *Jozef L'udovit Holubi "Narodopisne prace".* — Bratislava, 1958; *Podolak J.* Desat rokov slovenskeho narodopisu (1945–1955) // *Slovensky Narodopis.* — 1955. — № 4; *Urbancova V.* Konceptia dejin slovenskej etnografie // *Slovensky Narodopis.* — 1983. — № 1; *Urbancova V.* K zameraniu slovenskej etnografie v rokoch 1946–1977 // *Slovensky Narodopis.* — 1979. — № 1; *Mušinka M.* Volodymyr Hnatuk a slovensko // *Slavistika. Narodopis.* — Bratislava, 1970; *Filova B.* K niektorým aktualným metodologickým otázkam narodopisnej viedy // *Slovensky Narodopis.* — 1969. — № 2; *Рудловчак О.* До історії вивчення закарпато-українського фольклору та етнографії в XIX — на початку XX ст. // *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.* — Пришів, 1976. — Т. 7; *Молнар М.* Зустрічі культур. — Братіслава, 1980; *Мушинка М.* До історії збирання українського фольклору в Східній Словаччині // *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.* — Пришів, 1965. — Т. 1.

¹² *Urbancova V.* Počiatky slovenskej etnografie. — Bratislava, 1970. — S. 361.

¹³ *Грацианская Н. Н.* Чехи и словаки // *Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны зарубежной Европы.* — М., 1999. — С. 23–48.

¹⁴ *Исламов М. И.* Исторические условия и предпосылки зарождения национального движения в Венгерском королевстве // *Л. Штур и его время (к 175-летию с дня рождения).* — М., 1992.

¹⁵ *Šafarik P.* *Slovansky narodopis.* — Praha, 1945.

¹⁶ *Urbancova V.* Slovenska etnografia v XIX. storoci (vyvoj nazorov na slovensky sud). — Martin, 1987. — S. 213–218.

¹⁷ *Urbancova V.* Konceptia dejin slovenskej etnografie // *Slovensky Narodopis.* — 1983. — № 1. — S. 57–77.

¹⁸ *Леньо П.* Розвиток етнографії Словаччини в міжвоєнний період (1918–1939) // *Народна творчість та етнографія.* — 2005. — № 3. — С. 111.

¹⁹ *Urbancova V.* Slovenska etnografia v 19. storoci (vyvoj nazorov na slovensky sud). — Martin, 1987. — S. 235.

²⁰ *Слов'янська фольклористика (Нариси розвитку, матеріали).* — К., 1988. — С. 112.

²¹ *Mušinka M.* Volodymyr Hnatuk a slovensko // *Slavistika. Narodopis.* — Bratislava, 1970. — S. 26.

²² *Леньо П.* Розвиток етнографії Словаччини в міжвоєнний період (1918–1939) // *Народна творчість та етнографія.* — 2005. — № 3.

²³ *Michalek Jan.* Narodopis na Univerzite Komenskeho // *Slovensky Narodopis.* — 1969. — № 2–3. — S. 185.

²⁴ *Нариси історії Закарпаття.* — Ужгород, 1995. — Т. 2. — С. 120.

²⁵ *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I. a II. zv.* — Bratislava, 1995.

²⁶ *Banicka dedina žakarovce.* — Bratislava, 1956; *Horrehronie. Kultura a sposob života ľudu.* — I. a II. zv. — Bratislava, 1969; *Narodopisna praca v muzeax na Slovensku.* — Martin, 1966.

²⁷ *Podolak J.* Ciele a doterajšie výsledky etnografického vyskumu zatopovej oblasti Hornej Cirohy v okrese Humenne // *Etnografický výskum zatopovej oblasti Hornej Cirohy v okrese Humenne.* — Košice, 1980.

²⁸ *Etnografický atlas Slovenska.* — Bratislava, 1990; *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I. a II. zv.* — Bratislava, 1995.

²⁹ *Podolak J.* Ciele a doterajšie výsledky etnografického vyskumu zatopovej oblasti Hornej Cirohy v okrese Humenne // *Etnografický výskum zatopovej oblasti Hornej Cirohy v okrese Humenne.* — Košice, 1980. — S. 9.

³⁰ *Slovensky Narodopis.* — 1989. — № 4. (Повністю присвячений конференції "Tvoriva aktivita človeka"); *Kuchera M.* Etnogeneza slovakov (Problémy a vychodiska) // *Ethnologia slavica.* — 1991. — № 22.

³¹ *Коровицина Н. В.* Два решения национального вопроса: Чехия — Словакия до и после 1989 года // *Славяноведение.* — 1995. — № 6.

³² *Тишков В. А.* Советская этнография: преодоление кризиса // *ЭО.* — 1992. — № 1.

³³ *Lesčák M.* Začiatok užitočných dialogov? (Na okraj jednej ankety) // *Slovensky Narodopis.* — 1991. — № 1.

³⁴ *Elschek O.* Etnologicke reflexie o koncepciach a stereotypoch // *Slovensky Narodopis.* — 2004. — № 1; *Krekovičova E.* Ad: Elschek, O.: Etnologicke reflexie o koncepciach a stereotypoch // *Slovensky Narodopis.* — 2004. — № 2; *Kilianova G.* Na margo diskusneho prispievku Oskara Elscheka. Etnologicke reflexie o koncepciach a stereotypoch // *Slovensky Narodopis.* — 2004. — № 2.

³⁵ *Kilianova G.* Etnologia a socialna/kulturna antropologia: uvaha o stave badania na Slovensku // *Slovensky Narodopis.* — 2002. — № 1; *Etnologia na Slovensku na pragu 21. storočia: reflexie a trendy // Slovensky Narodopis.* — 2002. — № 3–4.